

poljoprivredno stanovništvo kosova

*Regionalne razlike u udelu
poljoprivrednog stanovništva*

mr hivzi islami

*neka obeležja opšteg
privrednog razvoja*

—→ Dinamičan privredni razvoj Jugoslavije nakon rata, s težištem na industrijalizaciji i razvoju drugih delatnosti, znatno je promenio ekonomsku i socijalnu strukturu stanovništva zemlje. U ovom su razdoblju mase poljoprivrednog stanovništva prešle u nepoljoprivredne delatnosti; no proces deagrarizacije nije bio jednakog intenziteta u svim našim republikama i pokrajinama, a niti u manjim teritorijalnim jedinicama. Iako je danas nejednak udeo agrarnog stanovništva između federalnih jedinica, pozitivna je činjenica što je u svim našim područjima prisutna stalna tendencija smanjenja relativnog broja poljoprivrednog stanovništva od jednog do drugog popisa. Takođe je veoma povoljno što je u svim područjima u drugom (1953—1961) i trećem međupopisnom razdoblju (1961—1971) opao i apsolutan broj agrarnog stanovništva,¹⁾ negde manje a negde više, ovisno o dejstvu privrednog i društvenog preobražaja i nivoa prirodnog priraštaja poljoprivrednog stanovništva.

Jedino je SAP Kosovo u svim posmatranim popisnim godinama beležila porast apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva. To je jedino područje u zemlji gde je 1971. godine preko polovine stanovništva bilo agrarno. Relativan udeo agrarnog stanovništva Kosova je 1971. godine čak viši od nivoa koji je imala Slovenija 1948. godine (46,7%). Po relativnom učešću poljoprivrednog stanovništva Kosovo je tek sada na nivou Jugoslavije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Vojvodine iz 1961. godine, a veći je od nivoa Slovenije, Hrvatske i Crne Gore. (Jedino je Srbija 1961. godine imala veći nivo od Kosova 1971. godine.)

Ekonomska nerazvijenost Kosova je posledica veoma nepovoljnog stanja u predratnoj Jugoslaviji. Na ovom području u čitavom perio-

sociologija sela 55/56 37 članci

1) Opadanje apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva negde je započelo veoma rano. Tako je u Sloveniji još krajem 19. veka broj poljoprivrednog stanovništva smanjen od 958.758 u 1880. godini na 935.194 u 1890. godini. (Usp. Z. Šifrer: »Demografski razvoj kmečkog prebivališta v Sloveniji«, *Prikladi In študije*, Ljubljana, Zavod za statistiku Slovenije, VIII/1962. str. 10 i 13.)

du stare Jugoslavije od 1918—1941. godine nije podignut nijedan industrijski objekt, odnosno nijedna fabrika.²⁾ Sve što je u tom smislu postojalo sadržajno nije odgovaralo industrijskoj proizvodnji; naime svi ti objekti su bili više kao radionice i preduzeća sa zanatskim i primitivnim načinom rada.³⁾ Zbog toga je procenat poljoprivrednog stanovništva iznosio preko 85% — koliko je Slovenija imala godine 1771.⁴⁾

Tabela 1

Kretanje broja poljoprivrednog stanovništva Kosova 1948—1971. godine

Godina popisa	Broj poljoprivrednog stanovništva	Udeo poljoprivrednog stanovništva	Povećanje apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva
1948.	581.000	79,8	—
1953.	591.000	72,3	10.000
1961.	618.381	64,1	27.381
1971.	640.629	51,5	22.248

Izvor: za 1948. i 1953. godinu: B. Maksimović: »Prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti«, *Stanovništvo*, Beograd, br. 1, 1964, str. 8; za 1961. godinu: *Popis stanovništva 1961, Poljoprivredno stanovništvo*, knj. XV, Beograd, SZS, 1966, str. 3; za 1971. godinu: *Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovništvo: Poljoprivredno stanovništvo*, knj. XV, Beograd, SZS, str. 1.

U posleratnom društveno-ekonomskom razvoju i u Kosovu je ostvaren relativno brz razvoj privrednih i društvenih delatnosti, te je došlo do promena u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva. Međutim, taj razvoj je u Kosovu išao znatno sporijim tempom od opštejugoslovenskog proseka, a sve do 1958. godine jedan od razloga njegovom zapostavljanju bila je dotadašnja strategija ekonomskog razvoja. Od te godine privredni razvoj ovog područja oživeo je na bazi aktiviranja prirodnih resursa kojim je Pokrajina raspolagala. Treba istaći i to da su do 1958. godine glavne orijentacije privrednog razvoja bile doduše usmerene na poljoprivredu (u pogledu industrijalizacije do tada gotovo nije ništa preduzeto⁵⁾), ali unatoč tome poljoprivreda ostaje ekstenzivna, naturalna i autarkična; ona se nije razvila shodno pogodnim uslovima za svoju transformaciju.

S druge strane, struktura investicionih ulaganja bila je veoma jednostavna; najviše je ulagano u ekstraktivnu industriju i u energetiku, koje Kosovo ima uobilju. No ove grane zahtevaju visok organski kapital a relativno su male akumulacione sposobnosti, pa samim tim ostvaruju nizak dohodak i nisku stopu zaposlenosti. Uz to su ulaganja u ove privredne grane bila više namenjena potrebama razvika jugoslovenske privrede, pošto su prirodna bogatstva Kosova od opštejugoslovenskog značaja.⁶⁾ Tendencija odsustva prerađivačke industrije, zbog neobavljanja finalizacije glavnih industrijskih sirovinna kojima Pokrajina raspolaže, još uvek se zapaža, tako da i to usporava industrijski razvoj.⁷⁾

U takvim uslovima, uz istovremeno snažan porast stanovništva, apsolutan broj poljoprivrednog stanovništva je u stalnom porastu, a udeo toga stanovništva veoma visok; ogromna je latentna nezapo-

slenost i poluzaposlenost. S druge strane, u uslovima ekstenzivne i autarkične poljoprivredne proizvodnje nije se mogla ublažiti nestašica osnovnih agrarnih prehrambenih proizvoda.

agrarni viškovi i počeci deagrarizacije

Izuzetno visok prirodni priraštaj i njegov dalji rast te usporeni tempo ekonomskog i društvenog preobražaja Kosova znatno su usporili proces deagrarizacije. Prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti u čitavom je posleratnom periodu brojčano manji od iznosa prirodnog priraštaja poljoprivrednog stanovništva. Zbog toga pad relativnog udela nije pratio i pad apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva. Ocenjuje se da ukupan porast poljoprivrednog stanovništva Kosova u periodu 1948—1961. godine iznosi oko 169.000 stanovnika, a oko 120.000 tog stanovništva prešlo je u nepoljoprivredne delatnosti;⁸⁾ to znači da višak apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva iznosi oko 50.000.

Mišljenja smo da je do ukupnog porasta poljoprivrednog stanovništva došlo uglavnom putem prirodnog priraštaja. Naime, stanovništvo doseljeno iz drugih područja zemlje (pre svega iz Srbije i Crne Gore) mahom se zaposlilo u neagrarnim delatnostima. Prosečan godišnji transfer agrarnog stanovništva u neagrane delatnosti bio je u Kosovu najniži u zemlji (15,2⁰/₀), dok je u Vojvodini i Srbiji u razdoblju 1961—1971. godine bio gotovo dvostruko viši (25,2⁰/₀).⁹⁾

2) M. Krasnić: »Urbanizacija naselja i stanovništva s posebnim osvrtom na Kosovo i Metohiju«, *Zbornik Pravno-ekonomskog fakulteta*, Priština, V/1967, str. 25.

3) Ž. Denić: »Industrija i rudarstvo Kosova od 1918—1941. godine«, *Kosovo*, Priština, 1972, str. 261.

4) Ž. Sifrer, *nav. dj.*

5) D. Bjelogrić: »Vladajuće tendencije dosadašnjeg i opšti okvirni dugoročnog privrednog razvoja SR Srbije«, *Ekonomika misao*, Beograd, 1969, br. 3.

6) *Aktuelni problemi proizvodne strukture SAP Kosova*, Beograd, Ekonomski Institut, 1971, str. 42.

7) Na primer Kombinat »Trepča« preko 90% neprerađenog olova i cinka prodaje drugim područjima naše zemlje, a pri tom je prodajna cena i do 20% ispod svetskih cena. Ista je situacija i s drugim najvećim gigantom u Kosovu — Kombinatom »Kosovo« u Obiliću, koji gotovo tri četvrtine električne energije daje drugim područjima, i to dva do tri puta po nižim cenama od cena koje ubiru drugi slični kombinati u zemlji, itd. (Usp. Xh. Bakrač: »Pozita e KSA të Kosovës si faktor i diferencimeve interregionale«, *Economia*, Prishtinë, 1973, nr. 2, str. 157—159.)

8) B. Maksimović, *nav. dj.*, str. 16—17.

9) Treba istaći da je prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti sigurno veći od navedenog, jer je B. Maksimović koristila prve podatke popisa stanovništva iz 1961. godine. Po tim podacima ispao je veći broj poljoprivrednog stanovništva nego što su pokazali konačni rezultati popisa. Zbog toga smo za 1961. godinu koristili konačne podatke. Taj nesklad između konačnih podataka i podataka B. Maksimović za Kosovo iznosi oko 12.000 stanovnika. Ovo donekle koriguje podatak iz jedne studije Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu, po čijoj oceni transfer poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti u Kosovu u periodu 1948—1961. godine iznosi oko 150.000 lica. Proizlazi dakle da je oko 30.000 više deagrariziranih stanovnika. No i da je ceo taj iznos od 150.000 lica deagrariziran, opet je apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva veći za oko 20.000 stanovnika. (Usp. B. Maksimović, *nav. dj.*, str. 17; *Demografski razvitak Kosova i Metohije*, Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 1963, str. 68.)

Popisima stanovništva iz 1948. i 1961. godine ustanovljen je višak apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva od oko 37.000 lica. Prema proračunu P. Markovića takođe proizlazi da je nešto više od polovine prirodnog priraštaja individualnih gazdinstava u tom periodu ostao vezan za zemlju.¹⁰⁾ A da u razdoblju 1953—1961. godine nije bilo iseljavanja stanovništva ovoga područja za Tursku, apsolutan bi broj poljoprivrednog stanovništva bio još i veći. Poznato je naime da je većina iseljenog stanovništva bila agrarnih zanimanja, kao i to da se iselilo mnogo više stanovnika nego što je u statistici i stručnoj literaturi prikazano.

U posljednjem međupopisnom razdoblju (1961—1971) transfer poljoprivrednog stanovništva je bio još veći. Prema proračunu ruralnih sociologa, na 1.000 poljoprivrednih stanovnika u nepoljoprivredne ih je delatnosti prelazilo dva puta više (30,4) nego u prvom periodu.¹¹⁾ Ovo je međutim i razumljivo pošto je period 1961—1971. godine značio prekretnicu u društveno-ekonomskom razvoju Pokrajine; to je razdoblje u kome su zabeležene najveće promene u dinamici i strukturi društveno-ekonomskog i demografskog razvoja. No i pored povećanog apsolutnog broja stanovništva koje je napustilo poljoprivredu, u ovom periodu znatno raste i stopa prirodnog priraštaja (i to i agrarnog i ukupnog stanovništva) kao posledica poboljšanja materijalnih, a pre svega socijalno-sanitarnih uslova. Ukupan prirodni priraštaj porastao je od oko 25‰ (ili čak i manje) u periodu 1948—1961. godine na oko 29‰ u razdoblju 1961—1971. godine, a stopa prirodnog priraštaja agrarnog stanovništva bila je veća od iste stope za ukupno stanovništvo.

Dok je u svim područjima zemlje smanjen apsolutan broj agrarnog stanovništva, dotle se u Kosovu on povećavao i za razdoblje 1961—1971. godine iznosio je oko 70.000 stanovnika. Sve se ovo svakako odrazilo i na pritisak na obradivo i poljoprivredno zemljište, na povećanje »gladi« za zemljom, na prenaseljenost i usitnjenost poseda. Kao rezultat povećanja poljoprivrednih površina, naročito pašnjaka, agrarna naseljenost se smanjivala od 148 stanovnika u 1948. godini na 108 stanovnika u 1971. godini, na 100 ha poljoprivredne površine. Međutim, ratarska (poljodelska) gustina naseljenosti — kao najbolji pokazatelj stvarne agrarne naseljenosti jednoga kraja — ne samo da je daleko veća u Kosovu nego se gotovo nije ni smanjivala: od 211 stanovnika na 1 km² (100 ha) te površine u 1948. godini na 198 stanovnika u 1971. godini. U nekoliko opština ova je gustina mnogo veća od pokrajinskog proseka; naime ona se znatno povećavala 1971. godine u odnosu na ranije godine.¹²⁾

Iako svi članovi poljoprivrednih domaćinstava nešto rade na gazdinstvu, to ipak ne znači da su svi oni u punoj meri angažovani i zaposleni na njemu. Tako se gomilaju kontingenti nedovoljno zaposlenog stanovništva u selu i na gazdinstvu, stvaraju se mase latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva. U vezi s tim date su i neke procene broja skrivenog viška poljoprivrednog stanovništva ovoga područja u odnosu na obradive površine. Godine 1961. u oba je sektora — privatnom i društvenom, procenjeno oko 222.000 a 1971. godine oko 247.000 takvog viška agrarnog stanovništva. U privatnom je sektoru taj kontingent bio još i veći: on je 1961. godine iznosio oko 265.000 stanovnika, a 1971. godine oko 290.000. Godine 1971. u nekoliko je opština u privatnom sektoru bilo preko polovine suvišnog poljoprivrednog u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu

(npr. u opštinama Dečani, Gnjilane, Prizren, Đakovica, Suva Reka, Vitina, Klina, Oraovac i Peć).¹³⁾

regionalne razlike u udelu poljoprivrednog stanovništva

Zanimljivo je razmatrati i regionalnu strukturu agrarnog stanovništva i proces njenog preobražaja. Kako je prostorni razmeštaj proizvodnih i društvenih delatnosti neravnomeran, to su se i promene u opadanju relativnog i apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva regionalno različito odrazile.

Razlike prema područjima

Područja s pretežnim poljoprivrednim stanovništvom su svi brdsko-planinski prostori, kao i prostori tradicionalne agrarne orijentacije. Među njima ima i takvih područja u kojima uopšte nije došlo do promena agrarne strukture, već se udeo agrarnog stanovništva i dalje kreće iznad 90%. U svim tim područjima znatno je porastao apsolutan broj poljoprivrednog stanovništva. To su uglavnom najzabačeniji i najzapostavljeniji delovi Pokrajine, saobraćajno izolirani, veoma niskog životnog i društvenog standarda, koje kao da su zaobilazili svi ekonomsko-socijalni preobražaji. Zbog sporijih promena u agrarnoj strukturi u ovim je područjima izuzetno visok i stalno rastući prirodni priraštaj pojačavao pritisak na obradivo zemljište. Iako je ovde agrarna naseljenost i ranije bila veoma visoka, od godine 1971. ona se još povećavala. Većina tih prostora postala je agrarno prenaseljena, s preko 300 poljoprivrednih stanovnika na 1 km² (100 ha) ratarske površine (u privatnom sektoru). Tek u najnovije doba odlaskom radne snage na privremeni rad u inostranstvo ova se područja postepeno transformiraju.¹⁴⁾ Domaćinstva koja imaju ponekog člana na privremenom radu u tuđini, snabdevena su uređajima za domaćinstvo i savremenim agrarnim sredstvima koje dotada nisu poznavala.¹⁵⁾

10) P. Marković: *Migracije i promene agrarne strukture*, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1974, str. 39. (Biblioteka Sociologije sela, 4)

11) *Društvene promjene u selu*, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i Jugoslavenski Centar za poljoprivredu i šumarstvo u Beogradu, 1974, str. 51.

12) H. Islami: »Odražaj društveno-ekonomskog i demografskog razvitka na promene u gustini naseljenosti Kosova«, *Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta, Priština*, 1973, br. 1, str. 75—76.

13) A. Puška: »Latentni suvišak poljoprivrednog stanovništva na Kosovu«, saopštenje na simpozijumu *Mogućnost ubrzanijeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo*, Dečane, 27—29. septembra 1974, str. 8.

14) Računa se da u stranim zemljama ima preko 50.000 radnika iz Kosova. Oko 75% radnika je u vreme odlazanja bilo agrarnog zanimanja, a njihova je sudbina — što se tiče toga da li će se vratiti poljoprivredi ili ne — još neizvesna. Broj stanovnika što ih izdržavaju ovi radnici zahvata oko četvrtinu seoske i poljoprivredne populacije Kosova.

15) H. Islami: »Neke značajnije karakteristike novijeg razvoja porodice i domaćinstava Kosova s osvrtom na prošireni tip«, *Sociološki pregled*, Beograd, 1974, br. 2—3, str. 287.

Razlike prema opštinama

U svim je opštinama u razdoblju 1961 — 1971. godine opao relativan broj agrarnog stanovništva, negde manje a negde više. Međutim, apsolutan broj poljoprivrednog stanovništva u najvećem je broju opština porastao (tabela 2, stupac 6), a najviši je u opštinama Orahovac (za oko 8.000 poljoprivrednih stanovnika), Klina (za oko 6.000), Đakovica (za oko 6.000) i Suva Reka (za oko 5.500). I ukupan apsolutni obim poljoprivrednog stanovništva u ovim je opštinama prilično ujednačen. Slede opštine s povećanjem agrarnog stanovništva za više od 3.000 (Peć, Dečane i Istok). U opštini Gnjilane apsolutan broj ovog stanovništva porastao je za više od 2.000, kao uostalom i u opštinama Dragaš i Prizren, dok je u opštinama Vitini, Glogovac i Ljipljan taj porast iznosio oko 1.000 stanovnika. Jedino je u opštini Srbica zabeležena stagnacija apsolutnog broja agrarnog stanovništva.

Tabela 2

Kretanje broja poljoprivrednog stanovništva 1961. i 1971. godine, po opštinama

Opštine	1961.		1971.		Porast (+) ili pad (—) apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva 1961—1971.
	Broj	%	Broj	%	
Dečani	21.844	85,0	25.026	80,0	+3.182
Dragaš	12.023	57,0	14.344	53,0	+2.321
Đakovica	30.849	55,0	36.948	52,0	+6.099
Glogovac	18.785	84,0	19.518	67,0	+ 733
Gnjilane	39.337	73,0	41.825	62,0	+2.488
Istok	28.541	84,0	31.584	77,0	+3.043
Klina	29.544	85,0	35.612	84,0	+6.068
Kačanik	10.400	52,0	9.178	38,0	—1.222
Kamenica	36.893	85,0	35.068	75,0	—1.825
Mitrovica	24.146	34,0	18.329	20,0	—5.817
Leposavić	13.099	69,0	9.503	53,0	—3.596
Ljipljan	25.225	63,0	26.223	53,0	+ 988
Orahovac	29.278	83,0	37.550	80,0	+8.272
Peć	35.248	53,0	39.755	44,0	+4.505
Podujevo	39.352	76,0	35.753	58,0	—4.263
Priština	39.873	39,0	34.955	23,0	—4.918
Prizren	35.064	50,0	37.600	38,0	+2.536
Srbica	26.107	86,0	26.392	72,0	+ 285
Suva Reka	29.574	85,0	35.087	77,0	+5.513
Uroševac	40.516	64,0	39.012	46,0	—1.504
Vitina	28.248	84,0	29.489	74,0	+1.241
Vučitrn	24.527	61,0	22.482	44,0	—2.045
Kosovo	618.381	64,0	640.629	51,0	+22.248

Napomena: Za 1961. godinu podaci su svedeni na sadašnju teritoriju opština.

U drugim opštinama je relativno smanjenje (koje se kreće između 15 i 20%) pratio pad apsolutnog broja agrarnog stanovništva, a najviši je u opštinama Mitrovica, Priština, Leposavić, Podujevo, Vučitrn, Kamenica. itd.

Najveće promene u opadanju poljoprivrednog stanovništva — u relativnom i apsolutnom smislu, zabeležene su u područjima koja su najdalje odmakla u društveno-ekonomskom razvoju; to su uglavnom industrijska, rudarska i ostala gradska naselja te opštinski centri sa raznovrsnim privrednim i društvenim funkcijama. Godine 1971. proces opadanja poljoprivrednog stanovništva prostorno se širio, i to ne samo oko razvijenog industrijskog pojasa već i oko nekih većih gradskih naselja, kao i drugih urbaniziranih naselja. Transformacije u ovoj strukturi stanovništva više su zahvatile područja kosovskog nego dukagjinskog dela Pokrajine, i to uglavnom zbog toga što ovaj prostor obiluje rudarsko-energetskim bogatstvima, na bazi koje se razvila ekstraktivna industrija, a što je kasnije uslovlila i razvoj drugih industrija. Tako se pojas s najnižim udelom poljoprivrednog stanovništva i s najvećim promenama u poslednjem međupopisnom razdoblju proteže od severnog dela Leposavića, preko Mitrovice i njene okoline, Vučitrna, šire okoline Prištine te zahvata Lipljan, Uroševac i Kačanik.

Područja sa slabijom transformacijom agrarne strukture u Kosovskoj regiji jesu opština Gnjilane i Kamenica, mada su i one zahvaćene tim procesom u novije vrijeme. U tom se delu Pokrajine udeo poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu 1971. godine kretao između 10% i 40%. Međutim, u najvećem delu Dukagjinske regije udeo poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu iznosio je preko 70%, a u nekim delovima čak preko 80 i 90%. U ovom delu Pokrajine najniži procent agrarnog stanovništva imaju područja oko Dragaša, Prizrena i Peći. Ta su područja i zabeležila najveće promene u broju agrarnog stanovništva u razdoblju 1961 — 1971. godine.

Razlike prema katastarskim opštinama

Na kartama po katastarskim opštinama¹⁶⁾ za 1961. i 1971. godinu vidi se veoma izrazito učešće poljoprivrednog stanovništva (daleko iznad pokrajinskog proseka) u najvećem delu prostora. Godine 1961. s pretežnom agrarnom strukturom (od 90 do 100% poljoprivrednog stanovništva) bilo je više od trećine katastarskih opština (35,4%), dok je manje od četvrtine tih opština (23,6%) imalo od 80 do 90% poljoprivrednog stanovništva. Ovo već ukazuje na izrazit agrarni karakter više od 800 seoskih naselja. Dosta je visok udeo i katastarskih opština sa 70 i 80% agrarnog stanovništva (16,7%), dok je udeo katastarskih opština s manje od 50% poljoprivrednog stanovništva, manji od 10%.

Deset godina kasnije dogodile su se značajne promene: udeo katastarskih opština sa 90 do 100% poljoprivrednog stanovništva prepolovljuje se (19,3%); međutim udeo opština sa 70 do 90% agrarnog stanovništva ostao je isti, ali se zato povećao udeo naseljenog prostora s manje od 60 i 50% agrarnog stanovništva, što je veoma pozitivno. Udeo katastarskih opština s manje od polovine

16) Kosovo ukupno ima 1.296 katastarskih opština, dok broj naselja iznosi 1.435. Po dva ili čak tri naselja su sjedinjavana u jednu katastarsku opštinu, zbog čega je trebalo vršiti preračunavanje podataka i izvesti tačan prosek za odgovarajuću katastarsku opštinu.

agrarnog stanovništva iznosi oko 20%. U drugim područjima zemlje ove su promene vremenski bile brze: u Sloveniji na primer 1969. godine samo 16% naseljenog teritorija imalo je preko 75% poljoprivrednog stanovništva¹⁷⁾.

Razlike prema vrstama naselja

Uprkos činjenici što gradska naselja i opštinska središta imaju najniži udeo agrarnog stanovništva i što je u njima to stanovništvo najviše opalo (relativno i apsolutno), neka od tih naselja, a naročito neki opštinski centri, imaju znatan broj poljoprivrednog stanovništva.¹⁸⁾ U nekim centrima na primjer taj udeo 1971. godine dostiže i preko 45% agrarnog stanovništva (Klina, Vitina i Suva Reka), u drugim iznad 35% (Dečani, Istok i Glogovac), dok u Orahovcu — kao gradskom naselju, dostiže čak i 53%. Pre deset godina sedam opštinskih centara imalo je preko polovinu agrarnog u ukupnom stanovništvu (Vitina, Glogovac, Dečani, Istok, Klina, Orahovac i Suva Reka). U znatnom broju opštinskih centara 1971. godine je čak porastao apsolutan broj poljoprivrednog stanovništva (Uroševac, Gnjilane, Dečani, Mitrovica, Orahovac, Podujevo, Priština, Suva Reka, Klina itd.).

Visok nivo i porast apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva u mnogim opštinskim središtima najvećim je delom posledica njihove ranije socijalno-ekonomske strukture stanovništva, a delomično je rezultat i preseljavanja stanovništva iz sela u gradove i druga naselja urbaniziranog značaja. U nemogućnosti da se zaposli u vanpoljoprivrednim delatnostima doseljeno poljoprivredno stanovništvo i dalje ostaje u poljoprivrednom zanimanju. Ovu kategoriju i autohtonog i doseljenog stanovništva lako je zapaziti u svim gradovima, urbaniziranim naseljima i opštinskim centrima Pokrajine, i to kako fizionomski tako i socijalno-ekonomski i socijalno-funkcionalno. Ovo stanovništvo je obično smešteno na periferiji grada — u obliku seoskih naselja »divlje« građenih, s primitivnim zgradama. Način njihovog života je pretežno seoski. Njihove klasične i patrijarhalne norme života znatno usporavaju proces urbanizacije u smislu promene načina života kao i u drugim funkcionalnim aspektima. I kada se ne bavi poljoprivredom kao zanimanjem, deo stanovništva gradskih naselja i opštinskih centara takođe živi bednim životom; to su obično nekvalifikovani radnici s niskim primanjima, te sezonski radnici i nadničari. Na primjer samo u Prištini, kao pokrajinskom središtu sa znatnim brojem privrednih, društvenih, kulturnih, administrativnih i političkih aktivnosti, nalazimo čisto seoske mahale — kao obična podprosečna pokrajinska sela, s često improviziranim nastambama. Deo tih primitivnih mahala i kuća nasleđen je odranije, ali ih je dobar deo izgrađen u toku ovih desetak godina stihijnog i nekontrolisanog naseljavanja.

Odmah posle rata većina današnjih gradskih naselja i središta urbanog značaja (osim sedam značajnijih razvojnih centara — Priština, Mitrovica, Peć, Đakovica, Prizren, Gnjilane i Uroševac), ličila je na sela, bez ikakvih razvijenih gradskih funkcija, osim razvijenog zanatstva i prisustva administracije u nekim od njih. Oko polovine takvih naselja je 1961. godine imalo tip ekonomske strukture I-IV-III-II, a mnogi opštinski centri taj su tip zadržali i 1971. godine. Dakle, posle niskoproduktivnih primarnih aktivnosti u tim opštinskim čvorištima dolazile su kvartarne aktivnosti.

Klasična homogena, autarkična agrarna struktura Kosova, formirana u istorijskim okolnostima veoma nepovoljnih društvenih i ekonomskih prilika, očuvala se sve do šezdesetih godina (a negde i do danas) u mnogim područjima Pokrajine. Na sporije menjanje i kasnije oblikovanje te strukture uticalo je ne samo celokupno nepovoljno nasledeno stanje od pre rata, nego i zakašneli i zaobilazni privredni i društveni razvoj ovoga područja u okviru jugoslovenskog razvoja posle rata, kada su druga područja zemlje već pedesetih godina dostigli izvestan stupanj industrijalizacije i urbanizacije. Zbog toga se u takvim prilikama, i u uslovima snažnog porasta stanovništva, povećavala opšta nezaposlenost, te nedovoljna zaposlenost u poljoprivredi, a zadržale su se i veoma visoke stope vitalnih procesa, nepismenosti i uopšte neprosvećenosti, tradicionalna socijalna organizacija i struktura porodice, slaba emancipacija žene, neimaština i siromaštvo. Osim toga, odsustvo industrijalizacije odrazilo se i na slabu prostornu, socijalnu i profesionalnu mobilnost stanovništva.

Razvoj industrijalizacije kao osnove temeljite transformacije privrede i društvenih delatnosti, početkom šezdesetih je godina postepeno razarao socijalnu i ekonomsku strukturu i populacionu homogenost agrarne Pokrajine. Tada je počelo širenje neagrarnih aktivnosti i funkcija, čime se i razbila nekadašnja potpuna podudarnost seoskog stanovništva sa poljoprivrednim stanovništvom, a socijalne su se diferencijacije osim na imovinskoj osnovi sada pojavile i na drugoj — socioprofesionalnoj osnovi: svakim danom se povećava broj seljaka-radnika, seljaka-nepoljoprivrednika, službenika, inteligencije itd., a sve ovo ubrzava proces deagrarizacije. U kosovskom je selu u toku i proces vertikalne socijalne mobilnosti, a glavni su mu nosioci školovane generacije koje se posredno udaljuju od poljoprivrede.

Međutim i pored velikih promena nastalih poslednjih godina u opštem razvoju Kosova, socijalno-ekonomska struktura stanovništva je još uvek nepovoljna, jer je oko polovine stanovništva poljoprivredno — s naturalnim i autarkičnim karakterom poljoprivredne proizvodnje. I dalje oko 600 seoskih naselja ima 80 do 100% agrarnog stanovništva (a to je oko 45% naseljenog prostora), dok preko polovine agrarnog stanovništva (iznad pokrajinskog proseka) ima preko 1.100 seoskih naselja odnosno preko 80% naseljenog teritorija.

Zato treba još mnogo toga učiniti u preobrazbi i ovoga područja i Pokrajine u celini. Napore treba usmeriti u industrijalizaciju, naročito u razvoj prerađivačke industrije, i to pre svega na bazi postojećih prirodnih resursa koje Kosovo ima u obilju. Valorizacija vlastitih sirovina i njihova finalizacija jedan je od ključnih faktora daljnjeg ekonomskog i društvenog preobražaja SAP Kosova.

17) V. Klemenčič: »Regionalne razlike in problemi demografske in poselitvene strukture Slovenije«, Komunikacije I, *Slovenski demografski simpozij*, Ljubljana 1974, str. 1.

18) Po kriterijima naše statistike, od 22 opštinska centra 1961. godine 7 opštinskih centara bila su sela, 6 mešovita naselja i 9 gradska naselja; deset godina kasnije (1971) 2 su opštinska središta i dalje ostala sela (Vitina i Klina), 8 su bila mešovita naselja, dok su ostala dobila status gradskih naselja.

Agricultural Population of Kosovo

Summary

The Socialistic Autonomous Province of Kosovo was in 1971 (the last census) the only region in Yugoslavia, where agricultural population prevailed. The share of agricultural population in the total was even 51.5 percent, which was far more than in Slovenia in 1948 (46.7 percent). The reasons for this should be looked for in unfavourable historical conditions of economic and social development of the Province. Only in 1960's the urbanization and industrialization of this region began, non-agricultural activities developed, and it meant the beginning of deagrarianization of the Kosovo village.

After these initial considerations the author compares analytically the statistical data regarding the changing number of agricultural population in the total of Province's population according to agricultural regions (mountainous, hilly, flat land), communities, cadastral communities and types of settlements (village, community centre, city). The analysis has shown the following: although in all parts of Yugoslavia in the period from 1961 to 1971 the absolute number of agricultural population decreased, in Kosovo it increased for approximately 22 thousand people. The reason for that was, that there the natural increase of agricultural population (about 29 per mil for the period 1961—71) was higher than the transfer of peasants to non-agricultural activities. Besides that, the agricultural density of population was very high — in 1971 there were 211 persons living on 100 ha of agricultural surfaces.

The most rapid decrease in participation of agricultural population in the total of population was in industrial.

Сельскохозяйственное население Косово

Резюме

Социалистическая автономная область Косово в 1971 г. (по данным последней переписи населения) оставалась последним районом Югославии в котором доминировало сельскохозяйственное население. Доля сельскохозяйственного населения в общей численности населения составила даже 51,5% — больше чем в Словении в 1948 г. (46,7%). Причины такой обстановки прежде всего надо искать в весьма неблагоприятных исторических условиях экономического и общественного развития области Косово. Только в 60-х годах начинается процесс индустриализации и урбанизации этого района, когда наблюдается ускоренный рост несельскохозяйственной деятельности и деаграризации сельской местности в Косово.

После вступительного анализа этого вопроса, автором рассмотрены статистические данные сравнительного анализа о динамике численности сельскохозяйственного населения в общей численности населения автономной области Косово по районам (горно-карстовым, холмистым и равнинным), затем по общинам, кадастровым общинам и типам поселений (село, центр общины, город). Анализом раскрыта следующая картина: несмотря на сильное и резкое понижение абсолютной численности сельскохозяйственного населения за период 1961—1971 г. имевшее место во всех районах нашей страны, в области Косово она повысилась на около 22 тыс. человек. Это объясняется естественным приростом аграрного населения (около 29 промилле за период 1961—1971 гг) который превысил отлив рабочей силы из сельскохозяйственного сектора в несельскохозяйственный. Кроме того в 1971 г. наблюдается очень высокая аграрная населенность — на 100 га обрабатываемой площади проживало 211 жителей.

Быстрее всего понижается доля сельскохозяйственного населения в общей численности населения в

mining and urban regions. However, for changes in agrarian structure and deagrarianization the vicinity of mining and energy sources was more important than that of a town. In spite of important socio-economic changes occurring in Kosovo during the last 15 years, approximately 45 percent of settled surfaces have still 80—100 percent of agricultural population, and more farmers than non-farmers are living on more than 80 percent of settled surfaces.

промышленных и горнопромышленных и пригородных районах. Но тем не менее, для изменений аграрной структуры и деаграризации более значительную роль имеет близость горно-энергетического сырья чем близость города. Вопреки значительным социальноэкономическим изменениям имевшие место в Косово за последние 15 лет, все еще на около 45% населенной площади приходится даже 80—100% аграрного населения а на выше 80% населенной площади автономной области Косово проживает сельскохозяйственное население в вышем проценте чем несельскохозяйственное.